

УДК 338.

DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.299536>

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

*Толстова А.В., к.е.н., доцент
Нікітчук О.С., магістр, (УкрДУЗТ)*

В статті досліджено проблеми розвитку підприємств сфери туризму в довоєнний та воєнний період. Україна володіє значним туристичним потенціалом. Визначено, що інституційно-організаційна підсистема туристичної галузі країни перебувала в стадії перманентного реформування. Досліджено втрати країни в туристичній галузі під час воєнних дій. Визначено основні напрями розвитку підприємств туристичної сфери.

Ключові слова: підприємства, туристична індустрія, підприємства сфери туризму, проблеми розвитку, стратегічні напрямки розвитку.

DEVELOPMENT PROBLEMS OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF TOURISM

*Tolstova A. V., PhD (Econ.), Associate Professor,
Nikitchuk O.S., Master, (USURT)*

The article examines the problems of the development of enterprises in the field of tourism in the pre-war and post-war period. Ukraine has significant tourism potential. During the years of independence, the country did not form a clear policy of informing the world community about achievements, historical heritage, culture and social reform. It was determined that the institutional and organizational subsystem of the country's tourism industry was in the stage of permanent reformation.

Before the start of hostilities, the lack of state support for the development of enterprises in the tourism industry led to the survival of mainly commercial forms and types of tourism. The share of social tourism has significantly decreased. Domestic tourism suffers due to excessive competition.

Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 threatened not only tourism in Ukraine, but also the international travel sector, which was just beginning to recover from losses caused by the Covid-19 pandemic. Instead of the development of domestic tourism and national tourism enterprises, there was a migration of millions of people within the state, and the mass departure of Ukrainian citizens abroad was not related to the tourist goal. Damage and destruction of immovable cultural heritage objects as a result of rocket attacks, bombings and artillery fire have been recorded in 15 regions of Ukraine. A large part of tourist companies was forced to close, some changed their activities to volunteering. In many cities, tour guides for forced migrants organized excursions based on voluntary contributions and transferred these funds to the Armed Forces of Ukraine.

The country's losses in the tourism industry during the hostilities were studied. It is expedient to consider the existing development problems not only from the standpoint of losses caused by military actions, but also problems, for the solution of which tools should be formed at the state, regional level and tourism development measures at the level of enterprises.

The main directions of development of enterprises in the tourism sphere have been determined. The main tasks of the state level are to attract investments in the reconstruction and

development of the infrastructure of the tourism industry; formation of a program to support tourism industry entities at the state and international level.

Keywords: *enterprises, tourism industry, tourism enterprises, development problems, strategic directions of development.*

Постановка проблеми. Розвиток туристичної галузі є невід'ємною частиною формування конкурентоспроможності, соціально-економічного та культурного розвитку країни. Крім того, туристичний бізнес це провідний сектор економіки, який розвивається досить швидко, забезпечуючи приріст ВВП, створення робочих місць, покращення платіжного балансу, гарантуючи дохідність капіталу і високий рівень ліквідності вкладених засобів, сприяє позитивному сприйнятті країни на світовій арені. Внесок індустрії туризму у світовий валовий внутрішній продукт з урахуванням непрямого ефекту становить понад 10%. Розвиток туристичної галузі країни сприяє зростанню рівня зайнятості населення, диверсифікації національної економіки, збереженню та розвитку культурного потенціалу, збереженню навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Однак, для національних підприємств сфери туризму характерні проблеми якості та різноманітності туристичних послуг, низький рівень розвитку туристичної інфраструктури. Світова пандемія, військові дії в країні практично повністю зупинили діяльність підприємств туристичної сфери, скоротили можливість доступу туристів до провідних баз відпочинку.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішеної частини проблеми. Проблемам та перспективам розвитку туристичної індустрії, підприємств сфери туризму присвячено роботи таких вітчизняних дослідників як: Барвінок Н. В., Барвінок М. В., Бедрак Н.О., Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О., Гаврилюк А.М., Гаман П.І., Герасимів З. М., Христенко Г. М., Гусякова О.Ю., Давиденко Л.І., Козловський Є.В., Леонт'єва Ю.Ю., Влащенко Н.М., Лесько О.

Й., Руда Л. П., Причепка І. В., Адлер О. О., Любіцева О.О., Ляшевська В.І., Луняка В.А., Шкумат А.В., Мельниченко О.А., Шведун В.О., Охріменко А.Г. Рейманн М., Корнус О. Г. , Венгерська Н. С. , Холодок В. Д. , Пацюк В. С. , Паланг Х., Синицина Г.А., Тарасов І.Ю., Сіра Е.О., Голубець І.М., Безрученков Ю.В., Титаренко Л. М., Рябокінь Є. О., Чекалюк В.В., Шацька З.Я., Акульшин М.І. та інші [1-24]. Проте, враховуючи сучасні реалії розвитку країни одним із пріоритетних завдань побудови конкурентоспроможної туристичної галузі України є пошук нових складових, а також подолання основних проблем, що стоять на шляху її розвитку. Саме тому **метою статті** є дослідження проблем розвитку підприємств сфери туризму.

Виклад основного матеріалу. Туризм це одним із перспективних напрямів соціально-економічного розвитку, джерелом валютних надходжень, обумовлює розвиток інших галузей, сприяє с підвищенню рівня зайнятості населення, виступає фактором сталого розвитку сільських територій, створює позитивний імідж окремих регіонів та країни загалом. Україна має всі умови для розвитку туризму: мальовнича природа, ландшафтна різноманітність, багата історико-культурна спадщина, сприятливі рекреаційні умови та ресурси, але не ефективного використання потенціалу туристичної сфери, що може призвести до руйнування економічного розвитку. Наша країна істотно відрізняється від провідних туристичних країн світу за якістю та різноманітністю туристичних послуг, рівнем розвитку туристичної інфраструктури [7].

Україна володіє значним туристичним потенціалом. Зокрема, є однією з провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини. Лише на державному утриманні перебуває 150 тис. нерухомих пам'яток

історії та культури, зокрема 57206 пам'яток археології, 51364 - історії, 16800 - архітектури та містобудування [25]. Проте за роки незалежності країна не сформувала чіткої політики інформування світової спільноти про здобутки, історичну спадщину, культуру та соціальну реформу. Тому туристи з інших країн не зацікавлені у відвідуванні України для відпочинку, відношення до країни як місця відпочинку формується на основі оцінок державних діячів і міжнародних організацій та найбільше завдяки публікаціям у закордонних мас-медіа, які переважно є негативними, оскільки присвячуються резонансним чи скандальним подіям [16].

Інституційно-організаційна підсистема туристичної галузі країни перебувала в стадії перманентного реформування, що суттєво ускладнює реалізацію послідовної туристичної політики та не стимулює розвиток інвестиційного процесу [14]. Хоча в Україні накопичено позитивний досвід виставково-ярмаркової діяльності як маркетингового інструменту розвитку туристичної галузі, проте бракує злагодженої взаємодії органів державної влади та бізнес-структур у презентації єдиного Національного туристичного стенду України. Україна під час міжнародних акцій; виявлено недоліки в діяльності ДП «Національний туристичний офіс», пов'язані з недосконалістю інформаційного забезпечення кожного з етапів міжвиставкового періоду та самого заходу [4, 16]. https://tourlib.net/books_ukr/melnychenko2-4.htm

До початку воєнних дій відсутність державної підтримки розвитку підприємств туристичної галузі призвела до виживання переважно комерційних форм і видів туризму. У цих умовах частка соціального туризму значно зменшилася. Постійно зростаючі тарифи на туристичні послуги, а також припинення дотацій туристичним закладам та їх недостатнє фінансування з боку різних відомств і фондів скорочує чисельність потенційних туристів. Соціальному туризму як фактору розвитку

суспільства не приділяється належної уваги з боку держави. У результаті цього потреба людей у відпочинку є найменш задоволеною, все це спричинює й інші проблеми, пов'язані із збереженням здоров'я та профілактикою захворювань населення, задоволенням освітніх і культурних запитів, зниженням життєвої активності у людей, раціональним використанням вільного часу та послабленням міжособистісних контактів [11].

Внутрішній туризм страждає через надмірну конкуренцію. Вона загострюється за рахунок присутності на ринку туристичних фірм з інших країн. Фірми з іноземним капіталом підтримуються урядами своїх держав, а окремі одержують пряму підтримку з бюджету. В Україні ж такої практики немає. Наступною проблемою є інфраструктура. У нашій країні майже не зводиться нових готелів, темпи їхнього будівництва досить незначні через низьку інвестиційну привабливість багатьох потенційних і реальних туристичних проектів. У той же час на закордонних ринках вкладення коштів у туристичну галузь вигідне й має довгострокову перспективу. Не просунулася Україна й у вирішенні ще однієї вічної проблеми - відсутність сервісу. Готелів, що мають достатню кількість "зірочок", як і раніше, небагато, а деякі регіони таких об'єктів не мають взагалі [5, 16].

Варто зауважити, що від карантинних обмежень суттєво постраждала сфера туризму. 2020 рік кардинально змінив сучасні тенденції розвитку туризму та підхід туристів до вибору країн для відпочинку. Незважаючи на світові тенденції, внутрішній туризм став плацдармом для відновлення цієї сфери у 2020–2021 роках. Попри закриті кордони та відсутність іноземних туристів, внутрішній туризм в Україні у 2020 році зріс. Туристичний потік продовжував зростати за рахунок розміру туристичного збору. У 2021 році він зріс на 24% порівняно з 2019 роком. У 2021 році український кордон перетнули 4,2 млн. іноземців. Це на 26,3%

більше порівняно з 2020 роком, але при цьому слід зауважити, що в допандемічний період Україна приймала від 12 до 14 мільйонів іноземців щорічно. Окрім цього, доцільно відзначити важливим напрямком розвитку туризму відкриття нових туристичних ринків, особливо в країнах Перської затоки [20, 26].

У 2021 році Україну відвідали понад 56 тисяч саудівців. Наша країна стала першим туристичним ринком для жителів Саудівської Аравії, а їхні витрати склали близько 2000 дол. США на одного туриста [26].

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року поставило під загрозу не лише туризм на теренах України, але і міжнародний сектор подорожей, який щойно почав відновлюватись від втрат, викликаних пандемією Covid-19. Туристичний сектор, що почав впевнено відновлюватись у січні 2022 р., значно звузив можливості для повномасштабного зростання вже в березні 2022 р. Під загрозу потрапив як в'їзний туризм в Україні, так і виїзний. Отже, російсько-українська війна спричинила помітне зменшення міжнародних туристичних потоків, до чого призвели ряд пов'язаних з війною факторів, де перше місце займає безпека туристів, яку на сьогоднішній день Україна гарантувати не може [18].

Крім того на територію України замість розвитку внутрішнього туризму, національних туристичних підприємств спостерігалась багатомільйонна міграція населення всередині держави, а масовий виїзд громадян України за кордон не пов'язаний із туристичною метою (7,7 мільйонів людей стали внутрішніми переселенцями) [24]. За даними Держстату розрив між кількістю українців, що виїжджають за кордон, й іноземців, які відвідували Україну, у 2021 році становить майже 12 млн осіб на рік (26 млн українців проти 14 млн іноземців). Фактично з 24 лютого в'їзний туристичний потік втрачений на 100%, діловий туризм заморожений, а місцевий туризм

перетворився на рух внутрішньо переміщених осіб, туризм у центральній, східній та південній Україні повністю припинився. Зараз цілковито безпечних регіонів в Україні під час війни не існує, що безпосередньо негативно впливає на туристичну привабливість країни, яка наразі близька до нуля. Іноземні туристи не мають можливості і бажання відвідувати Україну через регулярні масові артилерійські обстріли та ракетно-бомбові удари, суттєві руйнування інфраструктури, враховуючи підвищену небезпеку у світлі військових подій у світлі військових дій та припинення авіасполучення [24].

Світова Організація Об'єднаних Націй ініціювала засідання Ради Безпеки ООН за Арріа-формулою на тему: «Знищення культурної спадщини як наслідок Російської агресії проти України». На засіданні були присутні як постійні представники країн в ООН, так і представники ЮНЕСКО та Міжнародної ради пам'яток та видатних місць (ICOMOS), які нещодавно відвідали Україну. Від початку військової агресії росіяни здійснили 423 злочини проти української культурної спадщини і ця кількість не є остаточною, оскільки воєнний конфлікт триває. Знищується як історична так і природна спадщина. Серед пошкоджених об'єктів: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'яток; 147 культових споруд (50 з них перебувають на обліку як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди); 136 належать до християнських громад (125 – православні, 10 – протестантські, 2 – католицькі), 4 – до ісламських, 6 – до єврейських; 46 меморіальних пам'ятників на честь історичних осіб та подій XIX – початку XXI ст.; 33 музеї та заповідники; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек [3,27].

Пошкодження та руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини, що є результатом ракетних ударів, бомбардувань та артилерійських обстрілів, наразі зафіксовано у 15 регіонах України.

Географічно це охоплює майже всю територію України від Луганської та Донецької областей на сході України до Львівської області біля кордону з Польщею на заході. Втрачено природні туристичні локації на територіях, що тимчасово окуповані: Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінборська коса, Джарилгач, побережжя Азовського моря (Генічеськ і Рожеві солоні озера, Кирилівка, Скадовськ, Бердянськ, Очаків, частково Скіфський курган). Також тимчасово замінованими є прикордонні райони України з Білоруссю, що унеможливує відпочинок на озерах Волині та сплави по ріках НПП Прип'ять-Стохід [3].

Армія агресора не зважає на релігійні споруди на території України, це яскраво демонструє повне забуття моралі та відмову від загальнолюдських цінностей. З початку повномасштабного вторгнення російські загарбники завдали руйнувань щонайменше 183 релігійним спорудам в Україні за інформацією пресслужби Міністерства культури та інформаційної політики. 5 із 183 ушкоджених внаслідок атаки росії споруд є мусульманські, 5 – юдейські, решта 173 – християнські. Найбільша кількість зруйнованих релігійних споруд розташовані у Донецькій (45) та Луганській (40) областях, далі йдуть Київська (34) та Харківська (25) області [28].

У Києві, на Сході і Півдні України туристична галузь повністю зупинилася. Наразі оцінити втрати все ще складно і вони будуть залежати від кількості зруйнованих культурно-історичних пам'яток, туристичних напрямків, терміну ведення бойових дій, розміру окупованих та замінованих територій. За перший місяць війни втрати українського бізнесу перевищили втрати за два роки пандемії. За даними Euromonitor International, глобальний в'їзний туризм втратив 6,9 млрд. доларів США у 2022 році через війну в Україні. Готельні експерти в Туреччині та Єгипті відзначають зниження обсягу туристів з 60% до 70% на сезон 2022 року і зазначають, що наслідки будуть відчуватися

щонайменше три-чотири роки. Масштаби збитків та довгострокові наслідки важко оцінити, оскільки бойові дії в Україні тривають досі. Незважаючи на втрати, яких український туристичний сектор зазнав через війну, сума туристичного збору за перше півріччя 2022 року склала 8904200 грн, що майже на 28,8% більше, ніж за аналогічний період 2021 року, коли до бюджету надійшло 69 млн. 453 тис. грн. М. Київ і чотири області потрапили до п'ятірки лідерів по сплаті туристичного збору. Столиця збільшила бюджет до понад 20 млн. грн. Найбільше зростання порівняно з аналогічним періодом 2021 року зафіксовано у Львівській області – 193%. До міського бюджету області надійшло 19 млн 774 тис. грн. В Івано-Франківській області сума туристичного збору зросла на 76,4% до 9 млн 47 тис. грн. Дохід від туризму в Закарпатській області склав 8 млн. 872 тис. грн, що на 144% більше, ніж за відповідний період минулого року. За перше півріччя 2022 року в бюджет Київської області закладено 4 млн 694 тис. грн. Це на 23% менше порівняно з першим півріччям 2021 року [25]. Найбільший приріст у першому півріччі 2022 року зафіксовано в семи областях, з них шість – у Західній Україні. Без урахування вищезгаданих Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей, найбільше зростання порівняно з відповідним періодом 2021 року зафіксовано в Тернопільській (145%), Хмельницькій (116%), Кіровоградській (105%) та Чернівецькій (103%) областях [25].

Значна частина туристичних компаній вимушена була закритись, деякі змінили свою діяльність на волонтерство. У багатьох містах екскурсоводи для вимушених переселенців організовували екскурсії на основі добровільних внесків і перераховували ці кошти Збройним силам України. У таких регіонах України, як Запорізька, Дніпропетровська, Сумська, Харківська, Донецька, Луганська області, є значні втрати туристичного потенціалу та руйнування туристичної інфраструктури. Утім, сфера туризму адаптувалася до війни

та має структурні зміни. Ураховуючи зазначене, важливим є вивчення зарубіжного досвіду відновлення туризму, здійснення аналізу точок зору із цієї проблематики представників туризму прифронтових громад і розроблення авторських науково-практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку туризму у воєнний і післявоєнний час, що є актуальним і своєчасним науково-практичним завданням [24].

Дослідження показали, що в сучасних реаліях основними причинами і перешкодами розвитку підприємств туристичної сфери, як виїзного так і внутрішнього характеру є [2, 5, 8, 10, 11, 12, 17, 22]:

– воєнні дії на території України, що несуть небезпеку не лише для туристів, але і для всього населення України, особливо в місцях окупації та ведення активних бойових дій;

– втрата значної частини туристично-рекреаційних ресурсів (історичних пам'яток, пам'яток культури, архітектури, релігійно-туристичних об'єктів, природно заповідного та лікувально-оздоровчого фонду) у зв'язку із їх повним або частковим руйнуванням внаслідок бойових дій або із розміщенням в зонах окупації чи бойових дій;

– руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій (заклади розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо);

– закриття повітряного простору для цивільної авіації;

– порушення логістики на території України, що пов'язано або із руйнуванням шляхів сполучення або із розміщенням окупаційних військ на шляхах сполучення;

– розміщення окупаційних військ на території областей, що є важливими туристичними центрами в Україні;

– значна втрата трудових ресурсів, що пов'язано із виїздом персоналу за кордон, переміщенням персоналу в інші регіони України або задіянням персоналу у воєнних діях;

- не сформованість економічних

важелів і стимулів розвитку сфери туризму;

- нерозвиненість сучасних систем інформаційного забезпечення рекреаційного бізнесу, відсутність всеохоплюючої реклами;

- нерозвиненість соціальної інфраструктури загального призначення, низький рівень сервісу;

- відсутність стабільних економічних механізмів економічного регулювання господарських відносин;

- деформованість традицій і звичаїв народу;

- відсутність широкого асортименту продуктів харчування, їх низька якість, невідповідність стандартам і нормам;

- дефіцит висококваліфікованих менеджерів у сфері туристичного бізнесу;

- невисока загальна культура господарювання;

- напруженість санітарно-екологічної ситуації в багатьох туристичних центрах, що знижує попит у зарубіжних партнерів;

- недосконалість нормативно-правового та організаційно-фінансового забезпечення сучасним потребам населення й економіки держави, існуючим параметрам туристичного потоку, тенденціям розвитку туризму;

- відсутність комплексного бачення країни як перспективної туристичної дестинації;

- недосконалість реклами українських туристичних центрів за кордоном; обмеженість асортименту запропонованих послуг;

- повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму;

Основні напрями розвитку підприємств туристичної сфери, які можуть бути використані в Україні [3, 18]:

- формування міжнародних готельно-ресторанних асоціацій та консорціумів;

- впровадження та подальше поширення інформаційних комп'ютерних технологій;

- поглиблення спеціалізації і запровадження концептуальних рішень у

розвитку готельно-туристичних закладів;

- якісне обслуговування запитів та потреб клієнтів;

- диверсифікація туристичних послуг.

У післявоєнний період прогнозується розвиток туристичної індустрії у таких напрямках як освітній, бізнесовий, медичний, зелений, спортивнооздоровчий, місцями бойових дій. Необхідно розробляти та реалізувати програми підтримки суб'єктів туристичної галузі на рівні державному та міжнародному. Впровадження інновацій у туристичну індустрію дасть можливість поживати економічну активність роботи галузі та підвищити конкурентоспроможність туристичного товару на міжнародному ринку.

Стратегічними напрямками розвитку є:

- розвиток туристичної індустрії у таких напрямках як освітній, бізнесовий, медичний, зелений, спортивнооздоровчий, місцями бойових дій;

- розширення, створення нових видів туристичних продуктів підвищення якості їх та відповідність до міжнародних стандартів;

- збереження та відновлення історико-культурної спадщини України, підвищення освітнього та культурного рівня населення, підтримка та подальший розвиток підприємств туристичної індустрії;

- поліпшення транспортного обслуговування, запровадження діджитал-промоції як найбільш результативного різновиду промоції в сучасних реаліях.

Головними завданнями державного рівня є:

- залучення інвестицій у відбудову та розвиток інфраструктури туристичної індустрії;

- формування програми підтримки суб'єктів туристичної галузі на рівні державному та міжнародному.

Висновки. Розвиток підприємств сфери туризму є невід'ємною складовою розвитку економіки країни. Існуючі проблеми розвитку доцільно розглядати з не лише з позиції втрат обумовлених

військовими діями, а і проблем, для вирішення яких слід формувати інструментарій державного, регіонального рівні та заходів розвитку туризму на рівні підприємств. Саме на це і буде направлено подальші дослідження.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6403/13255-1?inline=1>

2. Бедрак Н.О. Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.07. - Київ, 2010. 18 с.

3. Бордун О., Шевчук В., Монастирський В., Лучка О. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Випуск 62. С. 178–196 URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-stattya-22.pdf

4. Гаврилук А.М. Державне регулювання комунікаційного забезпечення туристичної індустрії в Україні: автореф. дис... к.держ.упр.: 25.00.02. - Київ, 2011. - 23 с.

5. Гаман П.І. Державне регулювання розвитку рекреаційної сфери Карпатського регіону України: автореф. дис... д.держ.упр.: 25.00.02. - Київ, 2009. - 40 с.

6. Гаман П.І. Особливості функціонування механізму державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні. *Держава та регіони. Серія "Державне управління"*. 2008. №2. С.39-44.

7. Герасимів З. М., Христенко Г. М. Особливості розвитку туризму в Україні URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/82.pdf

8. Гусякова О.Ю. Розвиток механізмів державного регулювання соціального туризму в Україні: автореф.

- дис... к.держ.упр.: 25.00.02. - Запоріжжя, 2010. - 22 с.
9. Гусякова О.Ю. Стратегічно-управлінські підходи до розвитку туристичної галузі. *Держава та регіони. Серія "Державне управління"*. 2010. №2. С.9-13.
10. Давиденко Л.І. Державне регулювання сфери туризму на обласному рівні: автореф. дис... к.держ.упр.: 25.00.02. - Донецьк, 2006. - 21 с.
11. Козловський Є.В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні: автореф. дис... к.держ.упр.: 25.00.02. - Київ, 2008. - 18 с.
12. Леонт'єва Ю.Ю., Влащенко Н.М. Прикладні аспекти міжрегіональної кластеризації в туризмі. *Бізнес Інформ*. 2012. №9. С.177-183.
13. Лесько О. Й., Руда Л. П., Причепя І. В., Адлер О. О. Проблеми та перспективи розвитку туристичної складової економіки України URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/49.pdf
14. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу: автореф. дис... д.геогр.н.: 11.00.02. - Київ, 2003. - 29 с.
15. Ляшевська В.І., Луняка В.А., Шкумат А.В. Проблеми туристичних послуг в Україні та шляхи їх вирішення *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 2(07) URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/2_07_uk/7.pdf
16. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні URL: https://tourlib.net/books_ukr/melnychenko4.htm
17. Охріменко А.Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку. *Університетські наукові записки*. 2013. №1. С.495-500.
18. Рейманн М., Корнус О. Г. , Венгерська Н. С. , Холодок В. Д. , Пацюк В. С. , Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід *Регіональна економіка* 2023, №1 С.136-144 URL: http://re.gov.ua/re202301/re202301_136_ReimannM,KornusOH,VenherskaNS,KholodokVD,PatsyukVS,PalangH.pdf
19. Синицина Г.А., Тарасов І.Ю. Проблеми та перспективи розвитку підприємств туристичної галузі України URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/196.pdf>
20. Сіра Е.О., Голубець І.М., Безрученков Ю.В. Післявоєнне відновлення туризму в Україні. *ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ*. 2022. Випуск 68. С.155-158 URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/29.pdf
21. Титаренко Л. М., Рябокінь Є. О., ПІДПРИЄМНИЦТВО У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/96.pdf
22. Чекалюк В.В. Туризм як чинник формування державного іміджу. *Інформаційне суспільство*. 2014. Вип.19. С.13-16.
23. Шацька З.Я., Акульшин М.І. Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери туризму в Україні *ЕКОНОМІКА І СУСПІЛЬСТВО*. 2018. Вип.19. С. 699-705 URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/108.pdf
24. Maliarchuk, N. M. , & Chirva, O. G. Problems and prospects of the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the russian-ukrainian war as an example of military tourism. *Economies' Horizons*, 2022. 4(22), 34–42. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/267014/264149>
25. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. Київська школа економіки: сайт. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumapryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zroslo-do-mayzhe-138-mlrd>
26. Туризм. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
27. Члени Ради Безпеки ООН визнають дії Росії такими, що спрямовані на знищення культурної спадщини українців.

URL: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayutdiyi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchiniukrayinciv_n130916

28. Росіяни зруйнували 183 релігійні споруди в Україні. Найбільше на Донеччині. URL: https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102

29. Відновлення туристичних потоків: у 2021 до України приїхало понад 3 млн іноземців. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33238.html>

REFERENCES

1. Barvinok N. V., Barvinok M. V. Vplyv rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny na turizm v Ukraini ta perspektyvy yoho rozvytku v maybutn'omu [The influence of the Russian-Ukrainian war on tourism in Ukraine and prospects for its development in the future] URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6403/13255-1?inline=1>

2. Bedrak N.O. (2010) Administratyvno-pravove rehulyuvannya turystychnoyu haluzzyu: avtoref. dys... k.yu.n.: 12.00.07. Kyiv, 2010. 18 p.

3. Bordun O., Shevchuk V., Monastyr's'kyi V., Luchka O. (2022) Vtraty ta napryamy poryatunku turystychnoho biznesu ukrayiny v umovakh viyny. [Losses and ways of saving the tourism business of Ukraine in the conditions of war] *Bulletin of Lviv University. The series is economical. Issue 62. P. 178–196* URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Bordun-Visnuk_Univer_Economics-stattya-22.pdf

4. Havrylyuk A.M. (2011) Derzhavne rehulyuvannya komunikatsiynoho zabezpechennya turystychnoyi industriyi v Ukraini: avtoref. dys... k.derzh.upr.: 25.00.02... - Kyiv, 2011. - 23 p.

5. Haman P.I. (2009) Derzhavne rehulyuvannya rozvytku rekreatsiynoyi sfery Karpat's'koho rehionu Ukrainy: avtoref. dys... d.derzh.upr.: 25.00.02.- Kyiv, 2009. - 40 p.

6. Haman P.I. (2008) Osoblyvosti funkcionuvannya mekhanizmu derzhavnoho rehulyuvannya rozvytku turyzmu na

rehional'nomu rivni. [Peculiarities of the functioning of the mechanism of state regulation of tourism development at the regional level] *State and regions. "Public administration" series. No. 2. P.39-44..*

7. Herasymiv Z. M., Khrystenko H. M. Osoblyvosti rozvytku turyzmu v Ukraini [Peculiarities of tourism development in Ukraine] URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/82.pdf

8. Huslyakova O.YU. (2010) Rozvytok mekhanizmiv derzhavnoho rehulyuvannya sotsial'noho turyzmu v Ukraini: avtoref. dys... k.derzh.upr.: 25.00.02.. Zaporizhzhia, 2010. - 22 p.

9. Huslyakova O.YU. (2010) Stratehichno-upravlins'ki pidkhody do rozvytku turystychnoyi haluzi. [Strategic management approaches to the development of the tourism industry] *State and regions. "Public administration" series. No. 2. P.9-13..*

10. Davydenko L.I. (2006) State regulation of tourism at the regional level: avtoref. dis... k.derzh.upr.: 25.00.02. - Donetsk, 21 p.

11. Kozlovsky E.V. (2008) State regulation in the field of tourism: formation and development in Ukraine: avtoref. dis... k.derzh.upr.: 25.00.02. - Kyiv, 18 p.

12. Leont'yeva YU.YU., Vlashchenko N.M. Prykladni aspekty mizhrehiona-l'noyi klasteryzatsiyi v turyzmi. [Applied aspects of interregional clustering in tourism.] *Business Inform. 2012. No. 9. P.177-183.*

13. Les'ko O. Y., Ruda L. P., Prychepa I. V., Adler O. O. Problemy ta perspektyvy rozvytku turystychnoyi skladovoyi ekonomiky Ukrainy [Problems and prospects for the development of the tourism component of the economy of Ukraine] URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/49.pdf

14. Lyubitseva O.O. (2003) Geospatial organization of the tourist process: avtoref. Dis... Doctor of Geogr.Sc.: 11.00.02. - Kyiv, 29 p.

15. Lyashevs'ka V.I., Lunyaka V.A., Shkumat A.V. (2018) Problemy turystychnykh posluh v Ukraini ta shlyakhy yikh vyrishennya [Problems of tourist services in Ukraine and ways to solve them] *Pryazovsky Economic Bulletin. Issue 2(07)* URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/2_07_uk/7.pdf

16. Mel'nychenko O.A., Shvedun V.O. Osoblyvosti rozvytku industriyi turyzmu v Ukrayini [Features of the development of the tourism industry in Ukraine] URL: https://tourlib.net/books_ukr/melnychenko4.htm
17. Okhrimenko A.H. (2013) Turystychni klasteri yak perspektyvni napryamy rehional'noho rozvytku. [Tourist clusters as promising areas of regional development]. University scientific notes. 2013. No. 1. P. 495-500.
18. Reymann M., Kornus O. H. , Venhers'ka N. S. , Kholodok V. D. , Patsyuk V. S. , Palanh KH. (2023) Rozvytok turystychnoho biznesu pryfrontovykh hromad v umovakh viyny: zarubizhnyy ta ukrayins'kyy dosvid [Development of tourist business of front-line communities in war conditions: foreign and Ukrainian experience] Regional Economy 2023, No. 1 P. 136-144 URL: http://re.gov.ua/re202301/re202301_136_Reiman nM,KornusOH, VenherskaNS ,KholodokVD,PatsyukVS,PalangH.pdf
19. Synytsyna H.A., Tarasov I.YU. Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemstv turystychnoyi haluzi Ukrayiny [Problems and prospects of the development of enterprises in the tourism industry of Ukraine] URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/196.pdf>
20. Sira E.O., Holubets' I.M., Bezruchenkov YU.V. (2022) Pislyavoyenne vidnovlennya turyzmu v Ukrayini [Post-war recovery of tourism in Ukraine]. MARKET INFRASTRUCTURE. Issue 68. P.155-158 URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/29.pdf
21. Tytarenko L. M., Ryabokin' YE. O., pidpryyemnytstvo u sferi turyzmu v umovakh hlobal'nykh transformatsiy [entrepreneurship in the sphere of tourism in the conditions of global transformations] URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/96.pdf
22. Chekalyuk V.V. (2014) Turyzm yak chynnyk formuvannya derzhavnoho imidzhu. [Tourism as a factor in the formation of the state image]. Information society. Issue 19. P.13-16.
23. Shats'ka Z.YA., Akul'shyn M.I. (2018) Aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku sfery turyzmu v Ukrayini [Actual problems and prospects for the development of tourism in Ukraine] ECONOMY AND SOCIETY. Issue 19. P. 699-705 URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/108.pdf
24. Maliarchuk, N. M. , & Chirva, O. G. Problems and prospects of the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the russian-ukrainian war as an example of military tourism. *Economies' Horizons*, 2022. 4(22), 34–42. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/267014/264149>
25. Zahal'na suma pryamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrayiny cherez viynu, zrosla do mayzhe \$138 mlrd. Kyyivs'ka shkola ekonomiky: sayt. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumapryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd>
26. Turyzm. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
27. Chleny Rady Bezpeky OON vyznayut' diy Rosiyi takymy, shcho spryamovani na znyshchennya kul'turnoyi spadshchyny ukrayintsiv. URL: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayutdiy-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchiniukrayinciv_n130916
28. Rosiyany zruynuvaly 183 relihiyni sporudy v Ukrayini. Naybil'she na Donechchyni. URL: https://risu.ua/rosiyani-zruynuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102
29. Vidnovlennya turystychnykh potokiv: u 2021 do Ukrayiny pryikhalo ponad 3 mln inozemtsiv. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33238.html>